

УДК 655.413

М. С. Тимошик

*д.ф.н., завідувач кафедри видавничої справи та мережевих видань
Київського національного університету культури і мистецтв*

СУЧАСНА БІОГРАФІЧНА ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА: НЕЗНАЧНІ ПОЗИТИВНІ НАБУТКИ, ВІДЧУТНІ ТРИВОЖНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Розглянуто деякі сучасні тенденції творення українських біографічних енциклопедій. Акцентована увага на кон'юнктурних, сумнівних видавничих проєктах, що нівелюють цей важливий сегмент книговидавництва.

Ключові слова: біографічна енциклопедія, видавнича біографоманія, кон'юнктурні видання, культура видання, проєкт «хто є хто», редактор енциклопедії.

Some modern tendencies of Ukrainian biographical encyclopedias creation are viewed in this article. Attention is focused on doubtful projects which level this very important segment of book publishing.

Key words: Biographical encyclopedias, editorial craze, doubtful projects, culture of an edition, «who is who» project, editor of an encyclopedia.

Загальновідомо, що енциклопедичні видання є найскладнішими з усіх видів видавничої продукції не лише у контексті редакційно-видавничої підготовки, а й розроблення теоретично-практичних засад цього важливого сегмента книговидавництва. Не дивно, що на ринку сучасної наукової і навчальної літератури, за незначним винятком, *практично неможливо віднайти ґрунтовні розробки українських дослідників та практиків із цієї проблематики* [1–3].

Що ж на практиці?

В останні два десятиліття розвитку українського книговидавництва ми є свідками кардинальних змін, що відбулися і відбуваються на ринку пропозиції книги і ринку попиту на неї, які помітно вплинули на тенденції видавничого ринку і поведінку читача (покупця). За умов загального піднесення суспільного інтересу до друкованого слова і різкого зменшення частки державних видавництв у загальному обсязі української книжкової продукції стався раптовий наплив у видавничо-поліграфічну галузь значного числа працівників, малопідготовлених із професійної точки зору. Це породило одну із суттєвих негативних тенденцій новітнього часу: *заниження рівня культури друкованих видань*. За цим явищем стоїть невміння або нездатність багатьох редакторів чи видавців створити самодостатню внутрішню та зовнішню конструкцію видавничої новинки, надати їй власного стилю, вміло поєднати зміст і оформлення.

Особливо помітною означена тенденція є в сегменті енциклопедичної, довідкової літератури. Ринок заповнили десятки, а то й сотні великих і малих за обсягом, яскравих і строгих за художнім оформленням видань із ключовим заголовковим словом «енциклопедія». Здебільшого нашвидкоруч скомпільовані, нерідко із застарілих або неперевіраних інтернетних джерел такі видання усе очевидніше розмивають класичне розуміння енциклопедичного видання як еталону науковості, фактологічної достовірності, правдивості, зрештою, високого професіоналізму його творців.

Із цього не вивченого і не узагальненого ще дослідниками моря сучасних енциклопедій виокремимо лише ті, які мають стосунок до так званої *біографістики*.

Було б необачним стверджувати, що всі біографічні видання, яких останнім часом стало з'являтися в Україні все більше, варто відносити до сумнівних проєктів. У багатьох випадках

робота і авторських, і видавничих колективів над такими проектами позбавлена відчуття «видання заради видання» або лише для заробітку самої видавничої фірми.

Серед резонансних у позитивному значенні цього поняття проектів варто передусім відзначити «Енциклопедію Сучасної України» – багатотомне видання про Україну у всіх вимірах від початку ХХ століття до сьогодення [4]. Значний обсяг у цьому виданні посідають біографії відомих українців.

Серію видань з української персоналїстики започатковано 1991 р. Київським науковим товариством імені Петра Могили спільно з видавництвом «Київ. Інформація. Сервіс». Відтоді вийшли друком значними накладками спеціалізовані випуски «Хто є хто в українській політиці» [5], «Хто є хто в українських мас-медіа» [6], «Хто є хто в українських суспільних науках» [7], універсальний біографічний довідник «Хто є хто в Україні» [8].

За зразком наукового товариства імені Петра Могили Книжкова палата України здійснила 1999 р. вдалу, на наш погляд, спробу створення своєї фахової енциклопедії «Хто є хто у видавничій і бібліотечній справі» [9].

Цікаве багатотомне видання здійснює упродовж останніх років Центр дослідження історії української преси, що діє при Львівській національній бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України – «Українська журналістика в іменах» [10].

Саме тому, що за справу взялися професіонали, подібні видання відзначаються чітко продуманою концепцією. У них відпрацьовано об'єктивні критерії відбору персоналїй, відсутні «грошові внески» за принципом складчини. Проекти ці є самоокупними або такими, що фінансуються не героями біографічних довідок.

Більше звернемо увагу на групу видань, що за багатьма параметрами редакційної і видавничої підготовки можна без перебільшення віднести до кон'юнктурних, сумнівних.

Кон'юнктура в перекладі з латинської означає сукупність умов, ознак, які характеризують стан справ. У переносному значенні йдеться про вміння пристосуватися до такої обстановки і використати її в своїх інтересах, зреагувати на неї певним чином. У видавничій справі, як і будь-якій галузі, пов'язаній із виробництвом, кон'юнктурний підхід поширений. Надто ж останнього часу.

Розглянемо цю проблему на прикладі конкретних видавничих проектів.

На початку 90-х років минулого століття немало українських учених, артистів, спортсменів, іменитих діячів в інших сферах науки, культури, політики, економіки стали отримувати незвичні досі листи зі зворотними адресами різноманітних біографічних інститутів (інститутів визначних діячів сучасності тощо), місце знаходження яких – США, Франція, Англія, інші «багаті» країни Заходу. Листи ці були приблизно такого змісту: «Вітаємо вас! Завдяки відпрацьованій процедурі Ваше ім'я було рекомендовано Головній Раді Редакторів нашого видання для включення до біографічного довідника визначних учених (лікарів, вчителів, спортсменів, політиків – цей перелік професій змінювався залежно від посади адресата – М. Т.)». Далі повідомлялося, що унікальний біографічний довідник, який буде поширюватися обов'язково в усі крупні бібліотеки світу, має вийти друком до такого-то часу; видання матиме обмежений наклад, тому слід поспішити із замовленням власного авторського примірника. Вас це, мовляв, ні до чого не зобов'язує, але ж ви не відмовитеся мати в себе вдома таке історичне видання, в якому ваша біографічна довідка буде вміщена в компанії таких світових знаменитостей. І, насамкінець, подавалося кілька варіантів замовлення такого примірника: в шкіряній, позолоченій оправі чи обкладинці. Звичайно, йшлося про різницю в цінах – від ста до п'ятсот доларів, які слід було негайно висилати за вказаним нижче рахунком разом зі своєю «геніальною» біографією». Пропонувалося також придбати спеціально випущені на основі біографічного видання сертифікати про те, що ти – «най-най»... За сертифікат також треба було окремо заплатити видавництву.

Отримавши такий пакет, в якому додавалися зразок написання біографічної довідки, рішення про зарахування ім'ярека до створеної при видавництві міжнародної ради експертів

(на цьому папірчику пропонувалося порекомендувати Раді редакторів не менше п'яти (десяти) кандидатур достойників для включення їх до наступного випуску довідника), немало наших земляків – здебільшого амбітних, слабких до високих звань, грошовитих і не зовсім відомих поза межами свого навчального закладу чи міста, все ж піддавалися на цю приманку. Адже можна було не сидіти місяцями в архівах, не писати монографій, не створювати наукові школи, а заплатити кругленьку суму й через півроку отримати такий собі гросс-бух з біографіями «десяти тисяч найрозумніших людей цивілізації». А потім про це ще й інтерв'ю дати місцевій газеті, що твої заслуги визнано по цілому світу...

Книги на кшталт «Хто є хто із найзнаменитіших у світі» справді надходили на адреси замовників, які оплатили місце для своєї біографії. На початку про це навіть широко повідомлялося в пресі. За даними київської газети «Сьогодні», скажімо, лише в Харкові нині мешкає майже 60 членів Нью-Йоркської академії наук (не плутати з національною академією наук США – М. Т.), прізвища яких потрапили до подібних довідників [11].

Не аналізуємо моральний і правовий аспект цього явища. Розглянемо його суто з видавничого боку. Насправді, йдеться про добре продуману бізнесову акцію цілого ряду західних видавців, які вирішили заробити немалі гроші на довірливих знаменитостях з країн колишнього Радянського Союзу. «Хворобу» на подібні біографічні видання Західна Європа пододала ще в середині шістдесятих років минулого століття. Після освоєння запозятими західними видавцями іменитої автури з європейських країн колишнього соціалістичного табору черга дійшла й до колишніх радянських країн.

Схоже, така форма продукування гучних, але далеко некорисних суспільству, видавничих проектів (це за умов, коли в переважній більшості сільських і районних бібліотек бракує елементарних творів класиків української і зарубіжної літератур за шкільною програмою) міцно приживається на українських теренах.

Нині ми є свідками утворення вже в Україні цілої низки не лише видавничих структур, а й інституцій, які спеціалізуються і на виданні таких біографічних «шедеврів», і на проведенні численних гучних рейтингів, номінацій, конкурсів про найнайтитолованіших представників нації в різноманітних номінаціях. Принцип один і той самий: потрапити до такого видання з кольоровою фотографією і біографічною довідкою, яку сам і складаєш, можна лише тоді, коли заплатиш власноруч або твоя організація чи підприємство немалу суму коштів. Звідси – поява так званих «Золотих книг», що мають найрізноманітніші підзаголовки – ділової еліти, національної еліти, підприємництва, торгівельних марок, регіонів, століття...

Справа ця з бізнесового боку стала настільки вигідною, що під брендом, скажімо, «Золота книга» в умовах недобросовісної конкуренції вже стали працювати кілька фірм. Окрім «Євроіміджу», це АТ «Мазепа», ПП «Дон-97» тощо [12]. Видавнича біографоманія перекинулася й на громадські організації. Так, «Буковинське земляцтво» в Києві зініціювало випуск цілого тому довідника найзнаменитіших буковинців, які мешкають у столиці держави. Відбір здійснювався за принципом маєтності посад: бізнесмени, керівники різних відомств та установ. А от відомі просвітні діячі, вчителі, вчені до творення такого довідника навіть не запрошувалися.

З іншого боку, в Україні з'являється *все більше окремих великообсягових і продовжуваних видань, змістова частина яких будується за принципом іміджевого прославлення керівника району, міста, області*. Варто у цьому контексті згадати бодай різноманітні «біографічні» видання про президентів, губернаторів, мерів. Зовні наміри ніби й благородні, але таке прославлення в умовах економічних негараздів і хронічного недофінансування соціальної сфери виглядає дещо аморальним. Крім того, такі видавничі проекти, як правило, фінансуються не першою особою, десятки фотографій якої в різних іпостасях представлені на багатьох сторінках повноколірного друку, а з місцевих бюджетів, нерідко з тих його статей, які призначені для розвитку освіти, науки, тієї ж видавничої справи.

Ще одна негативна тенденція – підготовка енциклопедичного видання новим автор-

ським колективом на основі попереднього, дещо застарілого, видання. Нерідко за цю справу беруться не підготовлені видавці. Результат – видання виходить у світ із численними помилками, перекрученнями. Так сталося, зокрема, із біобібліографічним довідником «Сучасні українські письменники», за видання якого взялося маловідоме в Україні білоцерківське видавництво «Буква» [13]. Ця так звана енциклопедія творилася методом доповнень до випущеного 2006 року «Українським письменником» довідника «Письменники України». Помилки якраз і нагромаджувалися у місцях доповнень і вставок, що робилися нашвидкоруч із порушенням вимог редакційно-видавничого процесу. Фішка видавничого проекту полягала в тому, що письменники мали викупити наклад власним коштом. Пізніше секретаріат Національної спілки письменників України змушений був публічно відмежуватися від цієї енциклопедії як непрофесійно зробленої.

Від кінця 2012 р. в Україні спостерігається пошкваллення діяльності філій міжнародних видавництв, що спеціалізуються на біографічних енциклопедіях «Хто є хто...». Одне з них – Міжнародне Швейцарське Видавництво «Who is Who Verlag fur Personenzyklopadien AG». Як зазначається в рекламній листівці, яку знову почали отримувати через електронні адреси українські учені, видавництво працює понад 30 років й наразі має представництва у 12-ти країнах світу. «Примірники енциклопедії, читаємо в запрошеннях за добру суму грошей (від 4,5 до 2,5 тисяч гривень – залежно від якості оправи видання) надходять у провідні бібліотеки країни-видавця, Європи (в т.ч. – Ватикан) та найбільшу у світі бібліотеку Конгресу США. Біографії розміщуються на сайті країни-видавця та головному сайті Видавництва (Швейцарія), де власники біографій, які є замовниками, отримавши логін, пароль та особистий кабінет, можуть спілкуватися зі своїми вітчизняними та зарубіжними колегами у розрізі професійної діяльності та інтересів» [14].

Енциклопедії нерідко називають свідками духовної зрілості нації. Аби така духовна зрілість не підлягала найменшому сумніву, провідні українські наукові інституції, довкола яких зазвичай об'єднується наукова і освітня інтелектуальна еліта країни, мають підсилити енциклопедичний сегмент українського книговидання, продовживши кращі традиції своїх попередників. Цим буде поставлено заслін масиву кон'юнктурних сумнівних проєктів, що не мають жодного стосунку до справжніх енциклопедичних видань. Цього не можна досягнути без тісної співпраці учених із досвідченими, інтелігентними, грамотними і небайдужими до своєї справи Редакторами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черниш Н. І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. – Львів: Фенікс, 1998. – 92 с.
2. Черниш Н. І. Нариси з історії світової енциклопедичної справи: Навч. посібник. – К.: Наша культура і наука, 2009. – 221 с.
3. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця: Практ. посібник: – К.: Наша культура і наука, 2010 (3-тє вид.). – 560 с.
4. Енциклопедія сучасної України. – К. – Т. 1 –13 (2001–1013).
5. Хто є хто в українській політиці. – К.: КІС, 1993. – 560 с. (перевид. 1995, 1996, 1998).
6. Хто є хто в українських мас-медіа. – К.: КІС, 1997 (перевид. 1999)
7. Хто є хто в українських суспільних науках. – К.: КІС, 1998.
8. Хто є хто в Україні. – К.: КІС, 1997 (перевид. 1999, 2000, 2001, 2004).
9. Хто є хто у видавничій і бібліотечній справі. – К.: Книжкова палата України, 1999. – 320 с.
10. Українська журналістика в іменах. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника. Томи 1–10 (1996–2006).
11. Гаташ В. Хотите в компанию «самых-самых»? Платите 100\$» // Сегодня. – 1998. – 21 окт.
12. Створення гідного іміджу України – наша спільна справа // Буковина (Чернівці). –

2000. – 21 липня.

13. Сучасні українські письменники / Упорядник А. Гай: Біобібліографічний довідник. – Біла Церква: МП Буква, 2011. – 588 с.

14. Who is Who Verlag fur Personenenzyklopadien AG: Рекламна листівка Міжнародного Швейцарського видавництва. – Архів автора.